

GEWIJZIGDE OMSTANDIGHEDEN IN HET CONTRACTENRECHT

GEWIJZIGDE OMSTANDIGHEDEN IN HET CONTRACTENRECHT

Michaël DE POTTER DE TEN BROECK

Gewijzigde omstandigheden in het contractenrecht
Michaël de Potter de ten Broeck

© 2017 Intersentia
Antwerpen – Cambridge
www.intersentia.be

Omslagbeeld © bpk / Nationalgalerie, SMB, Museum Berggruen / Jens Ziehe

ISBN 978-94-000-0790-1
D/2017/7849/13
NUR 822

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van de uitgever.

Ondanks alle aan de samenstelling van de tekst bestede zorg, kunnen noch de auteurs noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze uitgave zou kunnen voorkomen.

Wat gisteren onvoorzienbaar was, is vandaag realiteit*

---

* J. DUBAERE, "Een brug over troebel water", RW 1988-89, 1417.

VOORWOORD

Waar de eerste twee publicaties in de reeks van het Centrum voor Verbintenissenrecht van de UGent de vernietiging en de ontbinding van overeenkomsten naast elkaar zetten, legde dr. Michaël de Potter de ten Broeck de klassieke overmachtsleer naast de imprevisieleer die hier te lande in principe niet wordt erkend. Het gaat stuk voor stuk om evergreens in het verbintenissenrecht, die telkens aanleiding blijven geven tot nieuwe bevindingen als een onderzoeker er voldoende tijd en financiering voor krijgt.

Met recht zwaaide de jury met lof naar de thesis die Michaël ook op zeer voortreffelijke wijze op 23 augustus 2016 heeft verdedigd. De grootste kracht die van het boek meteen een thesis in de ware zin van het woord maakt, gaat uit van de rode draad die het proefschrift van de eerste tot de laatste bladzijde uitademt. En die adem riekt fris, vernieuwend. Op basis van een nauwgezette analyse van de toepassingsvoorwaarden en rechtsgevolgen van de overmachts- en imprevisieleer stelt hij, na veel wikken en wegen, gedurfd, de osmose van beide theorieën voor. De overtuigingskracht van een stelling ligt, ook in de wetenschap, in haar eenvoud, ook al is de weg naar die stelling doorgaans niet zo eenvoudig. Hoe de twee geanalyseerde rechtsfiguren samensmelten, kan de lezer met gebrek aan tijd zich in enkele minuten in het beknopt gehouden algemeen besluit eigen maken.

Met die laatste aansporing hoop ik alleen te bereiken dat u het daarbij niet gaat laten en ook de rest van het boek gaat lezen. Zijn betoog spekt Michaël met talloze gericht gekozen illustraties, geput uit Belgische en buitenlandse rechtspraak, die u er alleen maar meer toe aanzetten om met hem over de twee traditioneel onderscheiden rechtsfiguren te reflecteren. Ook de praktijkjurist zal er zijn gading in vinden.

Geen enkele zin hoeft u twee maal te lezen, wat verklaart waarom de jury bijzonder lovend was over de hoge leesbaarheidsgraad van dit werk. De bewuste beknoptheid en de heldere structuur van de thesis dragen daartoe in grote mate bij.

Inhoudelijk het meest beklijvend is voor mij het deel over de toepassingsvoorwaarden, die, ongetwijfeld met behulp van het scheermes van Ockham, op overtuigende wijze van zes tot drie worden gereduceerd. Maar ook in zijn deel over de rechtsgevolgen doet de auteur nadenken over de zinvolheid en draagwijdte van een heronderhandelingsplicht of de onwenselijkheid van een rechterlijke wijziging van de contractinhoud als de omstandigheden sinds het sluiten van een contract gewijzigd zijn.

Voor u rest de lectuur van dit boek. Voor de doctorandus, doctor geworden, is er de voldoening om een tastbaar punt te kunnen zetten achter een boeiend, bijwijlen eenzaam, traject van vele jaren. Voor de promotor doet het deugd om uit te zien naar de volgende plannen van een jonge beloftevolle, loyale en integere jurist die Michaël is.

Prof. Dr. Ignace CLAEYS
Centrum voor Verbintenissenrecht UGent

DANKWOORD

Deze handelseditie van het proefschrift dat ik op 23 augustus 2016 aan de Universiteit Gent heb verdedigd, zou u niet ter hand hebben kunnen nemen indien ik tijdens de jaren van onderzoek niet omringd was geweest door tal van personen die me hebben ondersteund.

Terugblikkend op een, bij momenten, sterk golvend doctoraatstraject, ben ik in de eerste plaats dank verschuldigd aan Sophie. Zonder haar was ik niet met mijn promotor, professor Ignace Claeys, in contact gekomen, en dus waarschijnlijk nooit aan mijn doctoraatstraject begonnen. Ignace dank ik voor de kans die ik kreeg om onderzoek te mogen voeren onder zijn scherpe juridische blik, met zijn aanhoudend doorzettingsvermogen en zijn schijnbaar eeuwig optimisme. Naast een promotor zijn collega's onontbeerlijk om een doctoraatstraject tot een goed einde te brengen. Ik denk dan ook met veel plezier terug aan de tijd die ik met de vele collega's aan de faculteit heb mogen doorbrengen. In het bijzonder en zonder enig belang te hechten aan de volgorde, dank ik Thijs, Jan, Cedric, Liesbet, Ilse, Joke, Stephane, Lieve, Mia, Karen, Olivier, Stijn, Inge, Floortje, Sigrid, Daan, Jennifer en zo veel anderen. Verder is het op het einde van een doctoraatstraject vanzelfsprekend om diegenen te bedanken die nauwgezet het proefschrift hebben willen lezen en me met enig (wederzijds) plezier op de rooster hebben gelegd. Daarom dank ik vooreerst de professoren Annelies Wylleman en Aloïs Van Oevelen om deel te hebben uitgemaakt van mijn begeleidingscommissie. Voorts bedank ik graag de professoren Michel Tison, Annick De Boeck, Denis Philippe, Christoph Van der Elst en Reinhard Steennot om mijn examencommissie te hebben bemand.

Het doctoraatstraject vervlocht zich met een leven naast de boeken, elders dan in de Universiteitstraat, met mensen die ik niet "collega" noem. Velen van hen ben ik ongetwijfeld dank verschuldigd. Om het risico op een vergetelheid in te perken, bedank ik graag de volgende groepen voor de welkome babbels, de gesmaakte drank en het noodzakelijke verzetje: de "Snowbeds-familie", de Chiro, de "bende" en de mannen van de hockey. Voor hetzelfde en zoveel meer dank ik mijn familie. Dank u dat we na al die jaren en met de recente uitbreidingen nog een hecht gezin zijn. Tot slot kamp ik, net als op de publieke verdediging, met overmacht om de twee voor mij belangrijkste mensen te bedanken. Evelien en Herkuul, het is mij onmogelijk om te omschrijven wat jullie voor mij betekenen.

Michaël
Gent, 19 november 2016

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	vii
<i>Dankwoord</i>	ix

INLEIDING

Inleiding	3
------------------------	---

Hoofdstuk 1.

Probleemstelling en onderzoeksvraag	5
--	---

Hoofdstuk 2.

Structuur van het boek	7
-------------------------------------	---

Hoofdstuk 3.

Onderzoeksmethode	9
--------------------------------	---

DEEL 1.

DE KLASSIEKE VISIES OP DE OVERMACHTS- EN DE IMPREVISIELEER

Inleiding	13
------------------------	----

Hoofdstuk 1.

De overmachtsleer	15
--------------------------------	----

Titel 1. Twee benaderingen van de overmachtsleer	15
---	----

Afdeling A. Overmacht als een ontoerekenbare onmogelijkheid	16
---	----

Afdeling B. De schuldleer	19
---------------------------------	----

Titel 2. De billijkheid en de rechtvaardigheid als <i>ratio</i>	22
--	----

Titel 3. De wettelijke grondslag	23
---	----

Hoofdstuk 2.

De imprevisieleer	25
--------------------------------	----

Titel 1. Een klassieke visie op de imprevisieleer	25
--	----

Titel 2. De billijkheid en de rechtvaardigheid als <i>ratio</i>	28
--	----

Titel 3. Een gebrek aan grondslag	29
Afdeling A. De <i>clausula rebus sic stantibus</i>	29
Afdeling B. De goede trouw	31
Besluit over Deel 1	35
DEEL 2.	
HET ESSENTIËLE VERSCHIL TUSSEN DE OVERMACHTS- EN DE IMPREVISIELEER	
Inleiding	39
Hoofdstuk 1.	
Het onmogelijkheidsvereiste bij de overmachtsleer	41
Titel 1. De verbintenis als aanknopingspunt en de beoordeling <i>in abstracto</i>	42
Afdeling A. De verbintenis als aanknopingspunt	42
Afdeling B. De beoordeling <i>in abstracto</i>	44
Titel 2. Een absolute onmogelijkheid is geen redelijke onmogelijkheid	46
Afdeling A. Absolute versus redelijke onmogelijkheid om een verbintenis uit te voeren	46
Afdeling B. Het verlies van het economisch nut van de overeenkomst	49
Afdeling C. Types van een onmogelijkheid om een verbintenis uit te voeren	52
Titel 3. Een voorkeur voor een absolute dan wel een redelijke onmogelijkheid om een verbintenis uit te voeren?	55
Afdeling A. Rechtspraakanalyse	57
1. Analyse van de rechtspraak van het Hof van Cassatie	57
2. Analyses van de uitspraken van de feitenrechters	60
a) Eerste analyse op basis van de bewoordingen	60
b) Tweede analyse op basis van de daadwerkelijke toepassing	62
c) Enkele opvallende vaststellingen uit de analyses van de uitspraken van de feitenrechters	65
Afdeling B. Het onmogelijkheidsvereiste bij overmacht in de buitenlandse rechtsstelsels	70
1. Het Franse recht	70
2. Het Engelse recht	72
3. Het Duitse recht	74
Titel 4. Het adagium <i>genera non pereunt</i> op de helling	79

Hoofdstuk 2.	
Het criterium van een ernstige bemoeilijking bij de imprevisieeler	85
Titel 1. Types van een ernstige bemoeilijking om een verbintenis uit te voeren	86
Afdeling A. Een ernstige verstoring van de waardeverhouding tussen de wederkerige verbintenissen	86
Afdeling B. Windfall profits?	94
Afdeling C. De onbereikbaarheid van het doel dat de schuldenaar met de overeenkomst nastreeft en dat de schuldeiser zich in zekere zin eigen heeft gemaakt	95
Titel 2. Het ernstige karakter van de bemoeilijking om een verbintenis uit te voeren	103
Titel 3. De grens van een ernstige bemoeilijking om een verbintenis uit te voeren	105
Afdeling A. Een ‘fundamentele verstoring van het contractueel evenwicht’ of een ‘ <i>bouleversement de l’économie du contrat</i> ’	107
1. Het evenwicht en de economie van de overeenkomst	108
2. Een fundamentele verstoring	112
Afdeling B. De oorzaak van een verbintenis/overeenkomst	114
1. De oorzaak als een ontoereikend begrip	116
2. Het verval omdat de oorzaak naderhand verdwijnt	119
Afdeling C. De goede trouw	123
1. De buitenlandse rechtsstelsels en de DCFR	125
2. Alle omstandigheden van de zaak: een ticket voor een rechterlijk beleid	126
3. Een kennelijkheidsvereiste om de restrictieve toepassing van de imprevisieeler te waarborgen	127
Besluit over Deel 2.	129
DEEL 3.	
DE OVERIGE TOEPASSINGSVOORWAARDEN	
Inleiding	133
Hoofdstuk 1.	
Posterioriteit aan de contractsluiting	137
Titel 1. Wat betekent de posterioriteit aan de contractsluiting?	138
Titel 2. Moet de posterioriteit een toepassingsvoorwaarde blijven?	139

Hoofdstuk 2.

Buitengewoon karakter	143
------------------------------------	-----

Titel 1. Wat is een buitengewone wijziging van omstandigheden?.....	143
---	-----

Titel 2. Waartoe draagt het buitengewone karakter bij?.....	145
---	-----

Hoofdstuk 3.

Ontoerekenbaar karakter	147
--------------------------------------	-----

Titel 1. Wat betekent het ontoerekenbare karakter van de wijziging van omstandigheden?.....	148
---	-----

Afdeling A. <i>Extériorité</i> is niet hetzelfde als het ontoerekenbare karakter	149
--	-----

Afdeling B. Aan wie mag de wijziging van omstandigheden niet zijn toe te rekenen?	151
---	-----

1. De schuldenaar of een persoon voor wie hij instaat	151
---	-----

2. De schuldeiser of een persoon voor wie hij instaat	154
---	-----

Afdeling C. In welke mate mag de wijziging van omstandigheden niet zijn toe te rekenen?.....	157
--	-----

1. De afwezigheid van een fout	158
--------------------------------------	-----

2. Geen gedeelde toerekenbaarheid	162
---	-----

Afdeling D. Op welk ogenblik mag de wijziging van omstandigheden niet zijn toe te rekenen?.....	164
---	-----

Afdeling E. De rol van een ingebrekestelling.	166
--	-----

Titel 2. Een centrale rol voor het ontoerekenbare karakter als toepassingsvoorwaarde	167
--	-----

Hoofdstuk 4.

Onvermijdbaar karakter	171
-------------------------------------	-----

Titel 1. Wat betekent het onvermijdbare karakter van de wijziging van omstandigheden?.....	173
--	-----

Afdeling A. De verschillende betekenissen van ‘irrésistibilité’.....	174
--	-----

Afdeling B. Wie moet de wijziging van omstandigheden niet kunnen vermijden?.....	176
--	-----

Afdeling C. In welke mate moet de wijziging van omstandigheden niet te vermijden zijn?.....	178
---	-----

Afdeling D. Op welk ogenblik moet de wijziging van omstandigheden niet te vermijden zijn?.....	180
--	-----

Titel 2. Behoort het een afzonderlijke toepassingsvoorwaarde te zijn dat de wijziging van omstandigheden niet te vermijden is?	181
--	-----

Afdeling A. In het Duitse en het Engelse recht is het geen vereiste dat de schuldenaar de wijziging van omstandigheden niet kan vermijden ...	182
---	-----

Afdeling B. Het omvattende ontoerekenbare karakter van de wijziging van omstandigheden	183
--	-----

Hoofdstuk 5.	
Onvoorzienbaar karakter	185
Titel 1. Wat betekent het dat de wijziging van omstandigheden onvoorzienbaar is?	187
Afdeling A. Is het onvoorzienbaar of onvoorzien?	188
Afdeling B. Wie moet de wijziging van omstandigheden niet kunnen voorzien?	190
Afdeling C. In welke mate moet de wijziging van omstandigheden niet te voorzien zijn?	192
Afdeling D. Op welk ogenblik moet de wijziging van omstandigheden niet te voorzien zijn?	194
Titel 2. Behoort het onvoorzienbare karakter een afzonderlijke toepassingsvoorwaarde te zijn?	197
Afdeling A. De moeilijke opdracht om <i>ex ante</i> een wijziging van omstandigheden te voorzien en om <i>ex post</i> het voorzienbare karakter van een wijziging te beoordelen	198
Afdeling B. Een beroep op de overmachtsleer is naar omstandigheden aanvaardbaar zelfs zonder de voorzienbare wijziging van omstandigheden in de contractvoorwaarden in te calculeren.	200
Afdeling C. Een overmachtsleer zonder vereiste onvoorzienbare karakter van de wijziging van omstandigheden neemt geen onaanvaardbare proporties aan	203
1. De schuldenaar moet een voorzienbare wijziging van omstandigheden niet kunnen vermijden	203
2. De schuldenaar neemt naar omstandigheden het risico van een voorzienbare wijziging van omstandigheden op zich	206
Hoofdstuk 6.	
Het risico niet op zich nemen	209
Titel 1. Hoe neemt de schuldenaar het risico op zich?	209
Afdeling A. Contractuele risicoverdeling.	210
Afdeling B. Wettelijke risicoverdeling.	214
Afdeling C. Risicoverdeling op grond van de aard van de overeenkomst	215
Afdeling D. Risicoverdeling op grond van een gebruik.	219
Afdeling E. Risicoverdeling op grond van het voorzienbare karakter van de wijziging van omstandigheden.	220
Titel 2. Het blijft vereist dat de schuldenaar het risico van de wijziging van omstandigheden niet op zich nam	226
Besluit over Deel 3.	229

DEEL 4.

DE RECHTSGEVOLGEN

Inleiding 239

Hoofdstuk 1.

Een heronderhandeling van de overeenkomst 241

Titel 1. Een heronderhandeling bij de overmachtsleer? 242

Titel 2. Voorstel van inhoud van een heronderhandeling 248

Afdeling A. Is een heronderhandeling een plicht? 248

Afdeling B. Initiatief voor de heronderhandeling. 252

Afdeling C. Startpunt en duur van de heronderhandeling 254

Afdeling D. Schorsende werking van de heronderhandeling 256

Afdeling E. Bijstand door een professionele en neutrale derde. 258

Afdeling F. Einde van de heronderhandeling 259

Afdeling G. Sanctionering van een schending van de heronderhandeling-
 lingsplicht 260

Hoofdstuk 2.

Een rechterlijke wijzigingsbevoegdheid 267

Titel 1. Op welke grondslag kan de rechter de inhoud van de overeen-
 komst wijzigen? 269

Titel 2. De buitenlandse erkenningen verantwoordt een rechterlijke
 wijzigingsbevoegdheid, “*or so it seems*” 274

Titel 3. Respekteert een rechterlijke wijzigingsbevoegdheid de bindende
 kracht van de overeenkomst, de sociale en economische waarde van de
 overeenkomst, de billijkheid en de rechtszekerheid? 278

Afdeling A. De bindende kracht van de overeenkomst 278

Afdeling B. De sociale en economische waarde van de overeenkomst ... 280

Afdeling C. De billijkheid en de rechtszekerheid 283

Titel 4. Een rechterlijke wijzigingsbevoegdheid als een stok achter de
 deur voor het welslagen van de voorafgaande heronderhandeling? 286

Titel 5. Hoe kan de rechter *qualitate qua* de inhoud van de overeenkomst
 wijzigen? 287

Hoofdstuk 3.

**Klassieke rechtsgevolgen van de overmachtsleer: uitdoving van de
 verbintenis en vrijstelling van de contractuele aansprakelijkheid** 295

Titel 1. Personele reikwijdte van de klassieke rechtsgevolgen van de over-
 machtsleer 297

Afdeling A. De schuldenaar is niet contractueel aansprakelijk voor de niet-nakoming van zijn contractuele verbintenis.	297
Afdeling B. Moet de schuldeiser zijn wederkerige verbintenis uitvoeren?	303
1. Een verklaring waarom de schuldeiser zijn verbintenis niet moet uitvoeren.	305
2. De risico-overdracht loskoppelen van de eigendomsoverdracht.	309
3. De risicoleer op losse schroeven	315
4. Een alternatief voor de risicoleer	317
Titel 2. Materiële reikwijdte van de klassieke rechtsgevolgen van de overmachtsleer	321
Titel 3. Temporele reikwijdte van de klassieke rechtsgevolgen van de overmachtsleer	329
Afdeling A. Vanaf welk ogenblik moeten de contractpartijen hun verbintenissen niet meer uitvoeren?	330
Afdeling B. Het onderscheid tussen een tijdelijke dan wel een definitieve onmogelijkheid om de verbintenissen uit te voeren.	331
Afdeling C. Schorsing van de uitvoering van de verbintenissen	340
1. Maatregelen nemen om de tijdelijke onmogelijkheid om een verbintenis uit te voeren te verhelpen	342
2. Van rechtswege de verbintenissen uitvoeren na de periode van schorsing?	345
3. Verlengt de periode van schorsing de contractueel vastgelegde uitvoeringstermijn?	346
Afdeling D. Beëindiging van de overeenkomst	350
1. De beëindigingswijze van de overeenkomst bij een definitieve onmogelijkheid om de verbintenis uit te voeren	351
2. De ontbinding van de overeenkomst in het raam van de overmachtsleer in contrast met de ontbinding na een toerekenbare contractuele tekortkoming	354
a) De risicoleer of artikel 1184 BW als grondslag voor de ontbinding van de overeenkomst.	358
b) Werking in de tijd en mogelijke restitutieplichten	363
c) Ontbinding van rechtswege of via de rechter.	369
d) Het keuzerecht tussen de ontbinding en de gedwongen uitvoering.	379
e) Ontbindingsgerechtigden	380
f) Een rechterlijke mogelijkheid om uitstel toe te kennen	382
g) Schadevergoeding.	384
Besluit over Deel 4.	387

ALGEMEEN BESLUIT	391
<i>Bijlage</i>	403
<i>Bibliografie</i>	413
<i>Trefwoordenregister</i>	431